

ძვ.წ. 3-2 ათასწლეულების ლითონის ქურქელი სამხრეთ
კავკასიასა და მის მიღმა წინააზიურ სივრცეში:
კულტურული ტრადიციების გაზიარება
III-II Millenniums Metal Vessels in South Caucasus and
Beyond it, in Near East: Exchange of Cultural Traditions

მარინე ფუთურიძე
Marina Puturidze

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: წინა აზია, ლითონის ქურქელი, ტიპი, პრეისტორიული ეპოქა,
კულტურული გავლენები
Key Words: Near East, metal vessels, type, prehistoric era, cultural traditions

ლითონის ჭურჭლის გავრცელება უძველესი კულტურული სამყაროს რეგიონებში პრეისტორიული ხანის სხვადასხვა მონაკვეთში განსხვავებული ინტენსივობით ხდებოდა, მაგრამ ცალსახად ცხადია, რომ ის ყველგან არაუადრეს ბრინჯაოს ეპოქის დასაწყისიდან იღებს სათავეს. ლითონის ჭურჭლის ესა თუ ის ფორმა ყველაზე ადრე და უკეთეს მახლობელ აღმოსავლეთსა და მის მიღმა კავკასიის რეგიონებშია ცნობილი. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ მისი გავრცელება ზოგადად საკმაოდ ფართო არეალში ლოკალიზდება: კავკასიასთან ერთად ეს არის გაცილებით ვრცელი – კარპატებსა და დასავლეთ ალტაის შორის უზარმაზარი სივრცე. ამ უკანასკნელ რეგიონში ლითონის ჭურჭლის ფართოდ გამოჩენა რამდენადმე უფრო მოგვიანო ეტაზეა თვალსაჩინო. ბუნებრივია, რომ ლითონის ჭურჭლის უამრავ განსხვავებულ ტიპობრივ ჯგუფთა შორის აღნიშნულ უზარმაზარ არეალში გარკვეული საერთო ფორმებიც არსებობდა. რა თქმა უნდა, ეს ინტერკულტურული კონტაქტების და უმეტესად კი, მახლობელი აღმოსავლეთიდან ბრინჯაოს ეპოქის ამა თუ იმ ცივილიზაციური ერთობისათვის დამახასიათებელი ცოდნის, მოდისა და იდეის გავრცელების შედეგად ხდებოდა. შესაბამისად, გასაკვირი არაა, რომ ამ არეალებს შორის, სადაც აშკარად ჩანს წინააზიური მასალის რადიაცია, მოხვდა მისი უშუალო ჩრდილო პერიფერიაც – სამხრეთ კავკასია. და მაინც, ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ მასთან ერთად გარკვეულ ტიპთა დიფუზია სხვადასხვა ეტაზე ბევრად უფრო შორს მანძილებსაც გასწვდა – კარპატებისა და დუნაისპირეთის ფართო არეალს.

შემოთავაზებულ კვლევაში ჩვენ ტორევეტიკის ნიმუშებიდან მხოლოდ ლითონის ჭურჭლის ტიპობრივ ჯგუფებად დიფერენცირების, მათი სტილისტური მრავალფეროვნების, დამზადების ტექნიკური ხერხების თავისებურებების და გავრცელების მასშტაბების შესახებ გვექნება საუბარი. რაც შეეხება ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის მთელი ოთხი ათასწლეულის ვრცელ პერიოდს – ძვ.წ. მე-4 ათასწლეულიდან ვიდრე 1 ათასწლეულის შუა ხანამდე – აქედან მხოლოდ ადრე და შუა ბრინჯაოს ეპოქათა არტეფაქტების კვლევით შემოვიფარგლებით. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიცაა, რომ მომდევნო, გვიან ბრჯაოს ხანა გამოირჩევა ბრინჯაოს ტორევეტიკის კომპლექსთა განსაკუთრებული სიუხვით და, შესაბამისად, მათზე მუშაობა ბევრად დიდ ძალისხმევას და ცალკე, დამოუკიდებელ შესწავლას საჭიროებს.

რაც შეეხება ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის ლითონის ჭურჭელს, თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: მიუხედავად იმისა, რომ ტორევეტიკა საკმაოდ პრესტიჟული, და შესაბამისად, საზოგადოების ყველა ფენისთვის იოლად ხელმისაწვდომი მასალა არ ყოფილა, ამ პერიოდის ძეგლებზე მათი აღმოჩენების რაოდენობა დღეისათვის მაინც სოლიდურია. ეს კი სოციალურად პრივილეგირებული ფენების სიმდიდრის მოპოვებისაკენ სწრაფვასა და ამავე დროს, ლითონის პროდუქციის წარმოების ინტენსივობის ზრდაზე მეტყველებს. საბოლოო ჯამში კი ეს ყველაფერი ტორევეტიკის ნიმუშთა შემქმნელი საზოგადოების ეკონომიკური განვითარებისა და სოციალური სტრუქტურული ზაციის მაღალ საფეხურსა და, ამავე დროს, ინტერკულტურული კავშირების გააქტიურაზე მიუთითებს. ამ ნიმუშების შესახებ, ცხადია, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით გვექნება საუბარი. აქვე გვინდა ხაზი გავუსვათ ლითონის ჭურჭლის კავკასიის რეგიონში პირველ გამოჩენასთან დაკავშირებულ სა-

კითხსაც. ამჟამად არსებული არქეოლოგიური მონაცემებით წარმოდგენილი სურათი აშკარას ხდის იმ ფაქტს, რომ ტორევეტიკის მასალა კავკასიის რეგიონში გამოჩენას იწყებს ადრე ბრინჯაოს ხანის განვითარებული საფეხურიდან (ძვ.წ.მე-3 ათასწლეულის დასაწყისი) [Кореневский 2011:Лист 21-10] და ის მოიცავს მხოლოდ და მხოლოდ კავკასიის ერთ ნაწილს, კერძოდ, ჩრდილო კავკასიას. კავკასიის ყელის სამხრეთ რეგიონისათვის სინქრონულ ეტაპზე კი ეს პრესტიჟული ნაწარმი სრულიად უცნობი დარჩა. ეს სურათი, რამდენადმე უცნაური და ამოვარდნილია კულტურათა განვითარების საერთო ისტორიული მსვლელობის დინამიკიდან (თუმცა კი ფაქტია), რადგან ისევე როგორც ისტორიული, პრეისტორიული ხანის თითქმის ყველა საფეხურზეც, სამხრეთ კავკასიის კულტურები საგრძნობლად დანინაურებული მოვლენა გახლდათ ჩრდილო კავკასიის რეალობებთან შედარებით. ამიტომ მკვლევართა ინტერესს იწვევს ის, თუ როგორ აღმოჩნდა ადრე ბრინჯაოს ხანის მაიკოპის (ზოგი მკვლევარი მას მაიკოპ-ნოვოსოვობოდნაისაც უწოდებს) კულტურის არსებობის საფეხურზე ჩრდილო კავკასია კულტურის განვითარების მხრივ ასე დანინაურებული, ზოგადად, ლითონწარმოების, კერძოდ კი ტორევეტიკის ნიმუშებით მდიდარი, მაშინ როცა სამხრეთ კავკასიის სინქრონული ხანის მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის ლითონის ჭურჭლის არსებობა საერთოდ უცხო აღმოჩნდა. ამის მიზეზად მკვლევარებმა მიიჩნიეს ცენტრალური ანატოლიის ადრე ბრინჯაოს ხანის ალაჯა ჰუიუკის კულტურის გავლენა [Кореневский 2011:15-20;34-40]. მაიკოპის კულტურის მდიდრული არქეოლოგიური კომპლექსების მიხედვით ეს თვალსაზრისი მკვლევართა უმრავლესობის მიერ აღიარებულია და აღსანიშნავია, რომ ამ თვალსაზრისის ერთ-ერთ საყრდენად სწორედ ტორევეტიკის მასალა იქცა. სხვა საკითხია და, სამხრეთით, დღემდე გადაუჭრელი, თუ რა გზის გავლით განხორციელდა ცენტრალურანატოლიური ზეგავლენა. მიზეზი ისაა, რომ ერთადერთი სახმელეთო კორიდორი, რომელიც ანატოლიას ჩრდილო კავკასიასთან აკავშირებს – სამხრეთ კავკასია ამ თვალსაზრისით აშკარად გამოუყენებელია. ამიტომ ამ ორ რეგიონს შორის კავშირების დამყარების ყველაზე ლოგიკური გზის გამოუყენებლობა ბევრ საკითხს, მათ შორის კავშირის განხორციელების გზებსაც, კვლავ ღიად ტოვებს.

ცხადი ხდება ერთი, რომ განვითარებული პრეისტორიული ეპოქის ერთადერთი ქრონოლოგიური ეტაპი, როცა ჩრდილო კავკასია, სულერთია რა მიზეზითაც არ უნდა იყოს ეს, განვითარების თვალსაზრისით გაცილებით წინაურდება სამხრეთ კავკასიასთან შედარებით, არის ადრე ბრინჯაოს ხანა. ძნელია დასახელდეს სხვა ეტაპი, როცა სოციო-კულტურული განვითარების დინამიკის მხრივ სამხრეთ კავკასია წინ არ უსწრებდა ევრაზიის ამ მნიშვნელოვანი გზაჯვარედინის ჩრდილო ნაწილს. თუ რა მოვლენამ განაპირობა ცენტრალურანატოლიური ძლიერი გავლენა ასეთ დისტანციურ და არა უშუალო მეზობლად მდებარე რეგიონზე, ძნელი გადასანწყევტია. ეს ფაქტი შეიძლება რამოდენიმე სხვადასხვა მიზეზით შეიძლება ყოფილიყო განპირობებული: ა) მაიკოპის ელიტურ ფენას ჰქონოდა საგანგებო სწრაფვა და მოთხოვნა პრესტიჟულ ნივთებზე და შესაბამისად ეზრუნა კიდევ მის მოპოვებაზეც; ბ) თვით ცენტრალური ანატოლიის ალაჯას კულტურას ჰქონოდა სურვილი და სწრაფვა თავისი ლითონპროდუქციის გატანა-გასაღებაზე ეკონომიური მო-

გების მიღების მიზნით; გ) ალაჯა ჰუიუკის მმართველებს ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე (გაცვლა სხვა პროდუქტზე და ა.შ.) განეხორციელებინათ ეს კავშირი კონკრეტულ, თუნდაც არამეზობელ რეგიონზე, რადგან ეს მათთვის მომგებიანი ყოფილიყო; დ) ჩრდილო კავკასია ფლობდა რესურსს (მაგრამ ვერ იყენებდა), რომელიც სჭირდებოდათ ანატოლიელებს და მომხდარიყო რესურსის მზა პროდუქციაზე გადაცვლა; ე) საერთაშორისო სავაჭრო-გაცვლით ქსელთან ყოფილიყო გარკვეულად დაკავშირებული ორივე რეგიონი, თუმცა სისტემად ის მაინც არ ჩანს ჩამოყალიბებული ადრე ბრინჯაოს ხანაში და ამდენად ძნელი სავარაუდოა; ვ) მოხეტიალე ვაჭართა ან უფრო კი ხელოსანთა საშუალებით ანატოლიური მილნევის ტრანსლაციის ფაქტს ჰქონოდა ადგილი.

ვფიქრობთ, რომ ამ დასაშვები მიზეზებიდან უფრო რეალისტური უნდა ყოფილიყო ანატოლიელთა სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესის გამო დამყარებული კავშირი და ეს გულისმობს არა მხოლოდ ვაჭრობა-გაცვლას, არამედ მათ სერიოზულ ინტერესს რესურსებისადმი. ბუნებრივია, რომ განსაკუთრებული ინტერესის გარეშე ალაჯა ჰუიუკის მმართველები არ იზრუნებდნენ ასეთ შორეულ დისტანციაზე კავშირზე და ბევრად ახლოს მისადგომ, მეზობელ რეგიონში ეცდებოდნენ თავიანთი ინტერესების დაკმაყოფილებას. როგორც ჩანს, ჩვენთვის ამ ეტაპისთვის უცნობი მიზეზი დაედო საფუძვლად იმ ინტერკულტურულ კავშირს, რაც რამდენიმე ათასი კოლომეტრით დისტანცირებულ რეგიონებს შორის განხორციელდა.

რაც შეეხება უშუალოდ ჩრდილო კავკასიაში გამოჩენილ ყველაზე ადრეულ ლითონის ჭურჭლის ფორმებს, ისინი ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოსაგან დამზადებულ არსებითად რვა განსხვავებულ ტიპობრივ ჯგუფში ერთიანდება (ქვეტიპებთან ერთად) და წარმოდგენილია: ყელმალაღი და ყელდაბალი ვაზებით, დაბალი, ქოთნისებური ფორმის პირგადაშლილი ჭურჭლით, ქილის ტიპის მომცრო ზომის ჭურჭლით, ბიკონოსურტანიანი, ჰორიზონტალურ ღერძზე განზიდული დახვენილი ფორმის თასებით, დაბალი ნახევარსფერული ფორმის მკაფიოდ პირგადაშლილი თასებით, სახელურიანი, მოზრდილი ზომის ქვაბისებური ჭურჭლით; დაბალი, დახვენილი პროფილის მქონე ფორმის, ხუფის მქონე ვაზით და სხვა ნიმუშებით [Марковин, Мунчаев 2003:56, 57, рис.12,13,14]. როგორც ვხედავთ, ტიპობრივი და სტილისტური თვალსაზრისით მრავალფეროვანი ტორევეტიკის მასალა დამახასიათებელია ადრე ბრინჯაოს ხანის ამ, ჯერ კიდევ მრავალმხრივ სადისკუსიო და თავსატეხი, გეოკულტურული მოვლენისათვის, რომელიც ამავე დროს ლითონის სხვადასხვაობითაც (ოქრო, ვერცხლი, ბრინჯაო) არის ნიშანდობლივი. ჭურჭლის ეს ტიპები, ჩვენი აზრით, ვერავითარ საერთოს და მომდევნო განვითარებას ვერ პოულობენ მომდევნო, შუა ბრინჯაოს ხანის მასალებთან, რომლებიც უკვე სამხრეთ კავკასიის ძეგლებში მრავლად გვაქვს წარმოდგენილი. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ კავკასიის სივრცეში წარმოდგენილი ყველაზე ადრეული ტორევეტიკის ამ ტიპის ნიმუშებს რაიმე გაგრძელება არ ჰქონიათ და ის მაიკოპის კულტურის ჩაქრობასთან ერთად ტოვებს ისტორიულ ასპარეზს. ეს ტიპები არ დადებია საფუძვლად შემდგომი პერიოდის ლითონის ჭურჭლის კომპლექსებს. მათ ისევე მოულოდნელად დაასრულეს არსებობა, როგორც გამოჩნდნენ ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის დასაწყისიდან.

ეს შესავალი, რომელიც ლითონის ჭურჭლის ჩვენი უშუალო ინტერესის - შუა ბრინჯაოს ხანის კომპლექსების განხილვამდე მიმოვიხილეთ, იმის საჩვენებლად წარმოვაჩინეთ, თუ როდის გაჩნდა ლითონისაგან დამზადებული ჭურჭელი პირველად კავკასიაში და რომ ამ მხრივ პრიორიტეტი ჩრდილო კავკასიას აქვს. ახლა ვნახოთ თუ რა ტიპებით გვაქვს წარმოდგენილი მომდევნო, შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის კულტურის ლითონის ჭურჭელი და არის თუ არა მისი მოულოდნელი და სრულყოფილი ნიმუშების გამოჩენა ადგილობრივი საზოგადოების განვითარების პროცესების ლოგიკური შედეგი, და ბოლოს, რა საფუძველი გააჩნდა ტორევეტიკაში ამ მიმართულების განვითარებას.

შემდგომი სურათი ლითონის ჭურჭლის კავკასიური გზის განვითარებისა რადიკალურად იცვლება და ის ასევე მოულოდნელად იწყებს გამოჩენას, ოღონდ უკვე კავკასიის ერთიანი გეოლანდმაფტური სივრცის სამხრეთ ნაწილში. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიას, იქ არტიფაქტების ეს კატეგორია კარგა ხნით წყვეტს არსებობას ვიდრე გვიან ბრინჯაოს ხანამდე [Марковин, Мунчаев 2003:130-135]. როგორც ვხედავთ, ლითონის ჭურჭლის კავკასიაში გამოჩენისა და განვითარების დინამიკა საკმაოდ პარადოქსულია.

სამხრეთ კავკასია, კერძოდ კი მისი ცენტრალური და აღმოსავლეთ ნაწილი შუა ბრინჯაოს ხანის დასაწყისიდან რადიკალურად იცვლის კულტურული განვითარების გეზს და სწრაფად წინაურდება ადრე ბრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსის კულტურის შემდეგ. ეს თვალსაჩინო სურათი დასტურდება ძვ.წ. 2500/2400 წლების მიჯნიდან და ის შუა ბრინჯაოს ხანის უადრესი, პირველი ეტაპის საფეხურზე ახალი, ე.წ. ადრეეორღანული კულტურის გამოჩენას უკავშირდება [ჯაფარიძე 2006: 309-340]. ამ ეპოქის უმთავრესი ფენომენის – ბედენის კულტურის შესახებ ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ მისი არსებობა აღნიშნულ გეოგრაფიულ სივრცეში არ იძლევა ლითონის ჭურჭლის არსებობის არც ერთ შემთხვევას, ყოველ შემთხვევაში, ჯერჯერობით. ეს ფაქტი საკმაოდ სიმპტომატურია და გვიჩვენებს, რომ ახალი ქრონო-კულტურული ეტაპი, რომელიც ბედენის კულტურის სახელითაა ცნობილი და მოასწავებდა შუა ბრინჯაოს ხანის ეპოქის სრულიად დასაწყისს [ფუთურიძე 2021:3] ან გარიჟრჟს [Джапаридзе 1981: 37], არ ხასიათდება ლითონის ჭურჭლის გამოჩენით. ბედენის კულტურისათვის სახასიათო შავრიალა, ლითონისებური ბზინვარების ზედაპირის მქონე ნატიფი სტილის კერამიკა, არაერთ მკვლევარში იმთავითვე აღძრავდა იმ მოლოდინსა და განცდას, რომ წესით ბედენელ მეთუნეებს უნდა სცოდნოდათ ლითონის ჭურჭლის იერი და ლითონისებური ბზინვარების დიზაინის ნიუანსები. არქეოლოგების მოლოდინი ბედენის კულტურის წიაღში ლითონის ჭურჭლის აღმოჩენისა ფაქტობრივი მასალით ჯერ კიდევ არ დადასტურებულა, თუმცა, მისი არსებობისა და სამომავლოდ აღმოჩენის შესაძლებლობას სპეციალისტები არ გამოორიცხავენ. ასეთი დაშვების ეჭვსა და ვარაუდს ვიტოვებ მეც.

მაშინ როცა შუა ბრინჯაოს დასაწყისი პერიოდი (ე.წ. ადრეეორღანული კულტურა) ჩვენთვის საყურადღებო მასალის გამოჩენის არავითარ, ოდნავ სიგნალსაც კი არ იძლევა და მისი საწყისები საერთოდ არ გამოვლენილა, ამავე ეპოქის მე-2, განვითარებულ ეტაპზე [Puturidze 2017:214,215] ლითონის ჭურჭელი უკვე ერთბაშად, მთელი ბრწყინვალეობითა და სიძლიერით იფეთ-

ქებს თრიალეთის კულტურაში. ამგვარი უეცარი და თითქოს მკვეთრი შემობრუნების ეტაპი ტორევეტიკის ამ მიმართულების საწყისებთან დაკავშირებით, გარკვეული მოულოდნელობის შთაბეჭდილებას უტოვებდა თრიალეთის კულტურის პირველ აღმომჩენს და ცხადია, ბევრ კითხვასაც უჩენდა. კითხვები, რომელებიც დღესაც მკვლევართა დისკუსიის საგანია ძირითადად ნაშრომები იმასთან დაკავშირებით თუ რა მიზეზითა და როგორ იწყება ასე ერთბაშად და მოულოდნელად ლითონის ჭურჭლის წარმოება და ამასთან ესოდენ დახვეწილი და მაღალგანვითარებული ნიმუშების მოზღვავეებით. ეს მაშინ, როცა, როგორც აღვნიშნეთ, მას არ გააჩნია რაიმე საწყისები და საფუძველი წინამორბედ ეტაპზე. სანამ ამ თემას შეძლებისდაგვარად შევხებით მიმოვიხილოთ ლითონის ჭურჭლის ის მდიდარი ანსამბლი, რომლებსაც თრიალეთის კულტურის ძეგლები გვთავაზობენ [Куфтин 1941:83-100, табл. LXXXVII-XCIII; გოგაძე 1972:69-79; ჯაფარიძე 2006:342, 346-347]. ამ კატეგორიის არტიფაქტთა შორის წარმოდგენილია ოქროს, ვერცხლისა და უფრო იშვიათად კი ბრინჯაოსაგან დამზადებული მრავალფეროვანი ფორმები, რომელებიც განსხვავებულ ტიპოლოგიურ ჯგუფებს ეკუთვნიან. განსხვავებულია მათი სტილისტურ-ფორმობრივი მხარე და ზედაპირის შემკულობის ხარისხიც. უპირველესად, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ლითონის ჭურჭელი შეიძლება ფართო გაგებით დიფერენცირდეს, ერთის მხრივ, მდიდრული სახეებით შემკულ და, მეორეს მხრივ კი, სადაზედაპირიან ჭურჭელთან. უნდა ითქვას, რომ ორივე ერთნაირად დამახასიათებელი ნიმუშებია ამ კულტურისათვის, ისევე როგორც ოქროსა და ვერცხლის ნაწარმის შეფარდების თვალსაზრისითაც აშკარა რაოდენობრივი ბალანსია. ძნელი სათქმელია თუ რომელი მათგანია უფრო პრიორიტეტული. როგორც ჩანს, ეს ლითონები ერთნაირად ხელმისაწვდომი და ამავე დროს მისაღები იყო თრიალეთელი ელიტისათვის, რომელიც აშკარა დაინტერესებას ამჟღავნებს ამ პრესტიჟული ნაწარმის მოპოვების მიმართულებით. ცხადია, რომ მათი ინტერესი წინააზიური ცივილიზაციური სამყაროსათვის დამახასიათებელი კულტურული ტრადიციისა და სტანდარტის შესაბამისი უახლესი მოდის დახვეწილი სტილის მდიდრული ტორევეტიკისადმი ძალიან დიდია, განსაკუთრებით სამხრეთ კავკასიის ძვ.წ. 21-18 საუკუნეების თრიალეთის კულტურის საზოგადოებისათვის. გასაგებია, რომ ამგვარი დაინტერესება და სიახლისადმი სწრაფვა შეიძლება ჰქონოდა მხოლოდ მაღალგანვითარებულ, სოციო-ეკონომიკურად დაწინაურებულ და სიახლეების ათვისება-გაზიარებისთვის მზადმყოფ კულტურას, სწორედ ისეთს როგორც ეს თრიალეთის კულტურა გახლდათ და არა რომელიმე სხვა ჩაკეტილ და სტაგნაციულ ერთობას. შესაბამისად, ვფიქრობთ, რომ აქედან გამომდინარე თრიალეთის კულტურა არა მხოლოდ თვით ქმნიდა ტორევეტიკის ნიმუშებს, არამედ ამ პროცესის კვალდაკვალ ჩაბმული იყო იმ საერთაშორისო კონტაქტების ქსელში, რაც უზრუნველყოფდა ოქრომჭედლობაში ახალი, მოწინავე მოდისა და ცოდნის გაზიარებას და ცნობილი წინააზიური სტანდარტების ტოლფასი, ხშირად რომელიმე კომპონენტით მასთან ახლოს მდგარი პროდუქციის შექმნას. ჩვენი აზრით, ეს არის ლოკალურ ტრადიციასთან უცხო კულტურული პლასტის ადაპტირების შესანიშნავი შემთხვევა, რომელიც საგრძნობლად ამდიდრებს და ავსებს დარგის მიღწევებს. ასე გამოიყურება და ჩვენც ასე ვხედავთ ამ პროცესებს თრიალეთუ-

რი ლითონის ჭურჭლის საუკეთესო ნიმუშების ფორმირების თვალსაზრისით, რომელიც ამ დარგის ცნობილი ექსპერტის დასკვნით, უნიკალური და ერთ-ერთი ნამყვანია ამ ეპოქის ძველ სამყაროში [MaXwell-Hyslop 1971:74-81].

ახლა თვალს გავადევნებთ, ერთის მხრივ, იმ მასალას, რომელიც ამ ეპოქის მიღწევების შესანიშნავი მაჩვენებელია, ხოლო, მეორეს მხრივ სინქრონულად, მათი წინააზიური არქეოლოგიური კონტექსტის წარმოჩენას შევეცდებით.

თრიალეთის კულტურის ლითონის ჭურჭელი ძირითადად ქვემო ქართლისა და სომხეთის დიდი ნაწილის ტერიტორიაზე ჩატარებული აღმოჩენების მიხედვით მოგვეპოვება. ისინი არაერთი მკვლევარის შესწავლის საგანი გამხდარა, თუმცა საკამათო კითხვები მათ შესახებ მაინც არ ამოწურულა. ასევე, უნდა ითქვას, რომ, სამწუხაროდ, დღემდე არ არის შექმნილი ლითონის ჭურჭლის ტიპოლოგიის სქემა, რომელიც ბევრად გადავიღებდა ამ მასალის ფორმათა დიაგნოსტიკას. ამის გამო, კვლევის დღევანდელ ეტაპზე ჩვენ მხოლოდ ტიპების ზოგადი მახასიათებლების ჩვენებით შემოვიფარგლებით და წარმოვაჩინთ მათ მთელს სპექტრს, როგორც თრიალეთის კულტურის ლითონის ჭურჭლის მრავალფეროვანი ანსამბლისა.

არქეოლოგიური მასალის აღნიშნულ კატეგორიაში მოგვეპოვება სხვადასხვა ტიპის და სტილის ნიმუშთა მთელი ანსამბლი, წარმოდგენილი: ფეხიანი, ცილინდრულტანიანი, სარიტუალო თემატიკით მდიდრულად ორნამენტირებული ვერცხლის თასებით, ნატიფად დეკორირებული სარწყულით, ნახევარსფერული ფორმის ღრმა თასებით, როგორც ორნამენტირებული, ასევე სადა, ცილინდრული ფორმის კალათისებურსახელურიანი ჭურჭლით, მომხრო ზომის ოქროს დაბალფეხიანი, ინკრუსტირებული თასით, ცალყურა კათხებით, მაღალფეხიანი, ნახევარსფერული კორპუსის კალათისებური ბრინჯაოს ჭურჭლით, ბრინჯაოს სარიტუალო ტრაპეზისათვის განკუთვნილი ქვაბებითა და სხვა. მთელი ამ მრავალფეროვანი მასალის დაჯგუფება შეიძლება რამდენიმე ტიპად, რომლისთვისაც ამოსავალ პრინციპად ფორმის თავისებურების გათვალისწინება მიგვაჩნია.

ლითონის ჭურჭლის მთელს ამ რეპერტუარში ყველაზე პრეზენტაბელური და მდიდრულად შემკული ოქროს მომცრო ზომის თასია, რომელიც ბ. კუფტინის მიერ ნალკაში ჩატარებული აღმოჩენებიდანაა ცნობილი და დღემდე უნიკუმად რჩება ძველი სამყაროს ოქრომჭედლობაში [Куптин 1941: ტაბ. XСIII]. ამ ნიმუშს რაიმე, თუნდაც შორეული, პარალელიც კი არ ეძებნება არც კავკასიურ და არც მის მიღმა სივრცეში. ის აშკარად ადგილობრივი კულტურული ტრადიციის პროდუქტი ჩანს, რომელიც თრიალეთური ოქრომჭედური სკოლის განსაკუთრებულ სტილისტურ დახვეწილობას, მაღალ სტანდარტსა და ტექნიკური ხერხების სრულყოფილ ფლობაზე მიუთითებს. ამაზევე მეტყველებს მისი ორნამენტი, რომელიც დაკიდული ხვიების რიგს წარმოგვიდგენს და ზუსტად იმეორებს კრემისფერზე ყავისფერი საღებავით მოხატულ კერამიკაზე მოცემულ სახეებს [Куптин 1941: ტაბ. LXXVII]. გარდა ამისა, მას ლითონის ჭურჭლის გაფორმებაში შემოაქვს ის სრული სიახლე, რომელიც ფერთა გამაზეა ორიენტირებული და ორნამენტული სახეების ფერების საშუალებით, პოლიქრომაში გადმოცემის იდეალური შემთხვევას გვაძლევს. აქვე ვიტყვით, რომ ეს ტრადიცია წარმოდგენილი გვაქვს და თანაც უფრო მრავლად სამკაუ-

ლის შემთხვევაშიც [Куфтин 1941:XCIV-XCVI; Devedjian 2006:Tab.I,II,pl.83,3; Puturidze 2017:214-215,223,Fig.I]. საბოლოოდ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ის ადგილობრივი ხელოსნის ფანტაზიითა და გემოვნებით, და, სავარაუდოდ, ელიტის დაკვეთით შექმნილი პროდუქტია და ალბათ ამიტომაც ერთადერთი. ეს ნიმუში თასების ჯგუფში ცალკე ტიპად შეიძლება დიფერენცირდეს.

რაც შეეხება ოქროსაგან დამზადებულ სხვა თასს, ის გარდა ორნამენტის თავისებურებისა, ფორმითაც განსხვავებულ ტიპად უნდა ჩათვალოს მისი სიმაღლის (თასის სიმაღლე და განი თითქმის ერთაირია და ის კვადრატში შეიძლება ჩაინეროს) და კორპუსის პროფილის საფუძველზე. აქ ორნამენტი იდეალურად არის განაწილებული და შეთანხმებული ოდნავ მომრგვალებული კორპუსის მქონე ჭურჭლის პროფილის ფორმასთან. ჰორიზონტალურად განლაგებულ ვიწრო ფრიზებში პარალელურად დასმული დიაგონალური ხაზების უწყვეტი რიგია მოცემული. ამ მოკლე, დახრილი ხაზების მიმართულება ყოველ მოდევნო რიგში სანინალმდეგოა წინა ფრიზში მოცემულ სახესთან მიმართებით. ამგვარი, პროპორციულობით გამორჩეული ორნამენტი რიტმულობის შთაბეჭდილებას ახდენს და ოქრომჭედლის განაფულობაზე მეტყველებს.

ოქროს ჭურჭლის რეპერტუარის გამორჩეული ნიმუშია ნახევარსფერული ფორმის ღრმა თასები, რომლებიც ფორმის ერთგვარობით, მაგრამ ზომისა და ზედაპირის დამუშავების პრინციპის სხვაობით გამოირჩევა. ანალოგიური ტიპი გვხვდება ვერცხლის ნიმუშებს შორისაც (რასაც ქვემოთ შევხებით), რაც მიუთითებს, რომ ეს ერთ-ერთი ყველაზე კარგად ადაპტირებული და საყვარელი ფორმაა ამ კულტურის ოქრომჭედლობისათვის. ერთი, მოზრდილი ზომის ღრმა ნახევარსფერული თასი, ძალიან დაბალი მაგრამ პროპორციული ფეხით აღმოჩენილია ვანადორის (კიროვაკანის) №1 ყორღანში [Devedjian 2006:261, pl.141]. ამ ნიმუშს გამოარჩევს ცხოველური და გეომეტრიული სტილის კომბინაციით შექმნილი მდიდრული სიუჟეტი, რომელზედაც ჰერალდიკურ პოზაში მოცემული აგრესიული იერის ლომებია მოცემული. ისინი დაბალრელიეფური ტექნიკითაა შესრულებული და გადმოცემის ამ ტექნიკური ნიუანსით სახესხვაობრივია გრავირებული გეომეტრიული სარტყლისაგან, რომელიც ზედმინევნიტ ნატიფად შესრულებულ ჰორიზონტალური წნულის ორნამენტს წარმოგვიდგენს. გადმოცემის მხრივ ის ლომების ბარელიეფურ გამოსახულებებთან თანხმობაშია და ამ ზოომორფული ფართო სარტყლის პარალელურად ვითარდება ზედაპირზე. ხახადალებული, აგრესიული და კუდაპრეხილი სტატიკური ლომების გამოსახულება ძალიან ახლოსაა იმასთან, რასაც წინააზიური სამყაროს სტილიდან კარგად ვიცნობთ. იკონოგრაფიულადაც ისინი ძალიან ახლოსაა, ხოლო თვით ამ ცხოველის ორნამენტულ სახედ შერჩევაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს მის კავშირს წინააზიურ მხატვრულ ხელოსნობასთან.

რაც შეეხება ნახევარსფერული ფორმის მეორე თასს, ის გამორჩეულია ძალიან მომცრო ზომით, სადა ზედაპირით, პროპორციულობითა და ფორმის იდეალურად მოდელირებით [Куфтин 1941:C1; Puturidze 2017:218,225 Fig.3.4]. სწორედ ზედმინევნიტ დახვეწილი ფორმითაა თითქოს გამოსყიდული ზედაპირის სრული სისადავე.

რაც შეეხება ვერცხლის ჭურჭელს, ისიც საკმაოდ მდიდარი რეპერტუარითაა წარმოდგენილი თრიალეთის კულტურის მასალებში. გამორჩეულია

ვერცხლის სარწყული ოქროს აპლიკაციებით, რომელიც ერთადერთია თრიალეთის კულტურის სივრცეში და ის ყველაზე რთულად შესრულებული ორნამენტული სქემით ხასიათდება, რომელიც ფაქტობრივად არაორგანიზებულად გადმოსცემს სიუჟეტს საპირისპიროდ ვერცხლის სარიტუალო თასებისა [Куфтин, 1941:LXXXVIII]. ვერცხლის თხელი ფურცლის მთელს ზედაპირზე ოქრომჭედელი უწყვეტად, უსისტემოდ და ერთმანეთისაგან დაუნანევრებლად გადმოსცემს ფლორისა და ფაუნის სახეებით შექმნილ ორნამენტაციას, ზედაპირს სრულად ტვირთავს სხვადასხვა სახეებით და თითქოს „ყვება“ სიუჟეტს, რომელსაც არ დასანყის აქვს და არც ბოლო, არამედ ერთგვარად უწყვეტად ვითარდება. ტიპობრივი თვალსაზრისით მას ზუსტი ანალოგი წინააზიურ მასალებში არა აქვს, თუმცა ზოგადად ეს ფორმა, თვით ჩლიქოსან ცხოველთა და აყვავებული ხეების სახეები და მათი გადმოცემის საერთო შტრიხებიც ძალიან ახლოს დგას ზოგიერთ წინააზიურ ნიმუშებთან [Puturidze 2017:213-228].

ვერცხლის ჭურჭლის საუკეთესო ნიმუშებად ითვლება ვერცხლის ფეხიანი თასი, რთული საკულტო სიუჟეტით, რომელიც არაერთი კავკასიელი თუ უცხოელი მკვლევარის შესწავლის საგანია დღესაც. ამჯერად მრავალგზის და მრავალი სპეციალისტის მიერ აღწერილი სარიტუალო სიუჟეტის დეტალურ გადმოცემას ნაკლებად საჭიროდ ვთვლით მისი სულ მცირე ექვს ენაზე ფართოდ პუბლიცირების გამო [Куфтин, 1941: XCI, XCII; ჯაფარიძე 1980] და მხოლოდ რამდენიმე არსებით მახასიათებლებზე გავამახვილებთ ყურადღებას. ლამაზად პროფილირებულ ფეხზე მდგარი ცილინდრული ფორმის კორპუსის დიამეტრი, მისი შეფარდება მთლიანად ჭურჭლის და, დამოუკიდებლად კი, ფეხის სიმაღლესთან იდეალურად პროპორციულია და ფორმის მხრივ დახვეწილი ნიმუშის შთაბეჭდილებას იძლევა. ვერცხლის ერთიანი ფურცელი, როგორც ჩანს, ჩარჩხება მოდელირებული და მხოლოდ ჭურჭლის საბოლოო ფორმის შექმნის შემდეგაა ორნამენტირებული რთული სიუჟეტით, რაც გაცილებით რთულად შესასრულებელი იყო ტექნიკურადაც და დახვეწილი მხატვრულ-სტილისტური იერის მიღების თვალსაზრისითაც. ამიტომაც ითვლება ის შუა ბრინჯაოს ხანის საუკეთესო და ამავედროულად ურთულეს ნიმუშად. მიუხედავად იმისა, რომ ვერცხლზე, როგორც რბილ და მორჩილ ლითონზე ორნამენტის გადმოცემა ზოგადად რთული არ არის, უკვე მოდელირებულ ფორმაზე მისი მოცემა, უდავოდ, ტექნიკურ სირთულესთან იქნებოდა დაკავშირებული და განვითარებული საიუველირო იარაღების და სახელოსნოს არსებობის აუცილებლობას თავისთავად გულისხმობდა. ეს კი თრიალეთის კულტურის მატარებელ ტომთა სოციალურ სტრუქტურაში ცალკე, კარგა ხნის წინ ფორმირებული ხელოსანთა ფენის შიგნით უკვე საკუთრივ საიუველირო დარგში სპეციალიზებულ ოქრომჭედელთა ჯგუფის არსებობას ადასტურებს, რომელთა მუშაობა სახელოსნო ცენტრის გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა. სხვა საკითხია, რომ ჩვენ დღემდე არ გვაქვს აღმოჩენილი თრიალეთელ ოქრომჭედელთა სახელოსნო ცენტრები და სეზონურის გარდა თვით სტაციონარული ნამოსახლარიც კი, ისეთი, რომელიც შთაბეჭდავ თრიალეთურ ყორღანებში დაკრძალულთა მუდმივ საცხოვრებლად შეიძლება მოვიაზროთ.

აღნიშნულ ნიმუშებზე გადმოცემული რელიგიურ რიტუალში მონაწილე ფიგურების თუ სიუჟეტის მთავარი ღერძის – ღვთაების გამოსახულებები,

მათი დგომის მანერა, ფეხსაცმელი და ტანსაცმელი, სკამის ტიპი, ჭურჭელი, საკურთხეველი, მის უკან მოცემული აყვავებული სიცოცხლის ხე, ყარაშამბის თასის შემთხვევაში [Armenie,1996:color plate] კი ფრთაგაშლილი არნივის, იარალის და არაერთი სხვა გამოსახულებები, თვით რიტუალის სცენაც ტიპიური წინააზიური გამოსახულებებია, რომელიც ფართოდ არის ცნობილი წინა აზიის რეგიონების მხატვრული პლასტიკის და გლიპტიკის ნიმუშების მიხედვით. რაც შეეხება ნალკის #5 ყორღანის ვერცხლის სარიტუალო თასზე მოცემული სიუჟეტის ოთხ დამოუკიდებელ ფრიზად ორგანიზებას და რელიგიური სიუჟეტით ან გეომეტრიული კომპოზიციით დატვირთული თითოეული ფრიზის თანმიმდევრობას, მიგვაჩნია, რომ ისინი საკმაოდ ლოგიკურადაა განლაგებული. ამით იუველირის მიერ ხდება სწორედ არსებითი თემის აქცენტირება. რაც შეეხება დანარჩენ ფრიზებზე მოცემულ ორნამენტაციას, მათ თითქოს სარიტუალო სიუჟეტის ფართო ფრიზზე თემატურად დამოკიდებული და მასზე დაქვემდებარებული ფუნქცია უფრო გააჩნიათ. შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ ოქრომჭედელი არა მხოლოდ სრულყოფილად ფლობს რთულ ტექნიკურ ხერხებს, არამედ მხატვრულადაც გააზრებული აქვს თასზე გადმოსაცემი იდეის და ცალკეული სახეების იდეალურად გამოსახვის სქემა და სტილისტური პრინციპები. ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ ნალკის №1 ყორღანში და ყარაშამბის №1 ყორღანში აღმოჩენილი ვერცხლის სარიტუალო თასები იმდროინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის დანინაურებულ ცივილიზაციურ ერთობისათვის დამახასიათებელი მსოფლმხედველობრივი იდეის გაზიარებისა და საკუთარ ნაწარმზე მისი გადმოცემის ნათელი გამოვლინებაა. იუველირს, როგორც ჩანს, გააზრებულად აქვს გათავისებული, აღქმული და მიღებული იმ სარიტუალო ტრადიციის გადმოცემისთვის სპეციფიკური გამოსახულებები, რაც დამახასიათებელია ძველხეთური და სხვა წინააზიური ცივილიზაციებისთვის. ამჟამად, რომ თრიალეთელებისთვის უცხო არ დარჩენილა არა მხოლოდ მისი თანამედროვე უძველესი მახლობელი აღმოსავლეთის მიღწევები, არამედ ის კულტურული ტრადიციებიცა და მსოფლმხედველობრივი მიმართულებაც, რასაც ის ეზიარა გააქტიურებული ინტერკულტურული კავშირების წყალობით. ამჟამად, რომ სამხრეთ კავკასიის ყველაზე დანინაურებულ ლოკალურ მოსახლეობას ის შეთვისებული და გაზიარებულიც აქვს. ტექნიკურ ხერხებთან ერთად სწორედ წინააზიური სიუჟეტისა და მისი გადმოცემის პრინციპების ცოდნა იყო ის საფუძველი, რაც გადმოცემულია ამ ორი უნიკალური თასის სიუჟეტურ განვითარებაზე და რაც აფიქრებინებს არქეოლოგ კ. რუბინსონს, რომ აღნიშნული თასები ადგილობრივ თრიალეთური ნიმუშებს წარმოადგენდა, რომელზედაც უცხო, არაკავკასიური გარემოდან აღებული გამოსახულებებია გადმოცემული [Rubinson 2013: 13]. ჩვენი აზრით, არაერთ სხვა ნიმუშთან ერთად, ეს მიუთითებს თრიალეთელ ხელოსანთა შემოქმედებით ხასიათსა და მათ შესანიშნავ უნარზე აითვისონ, გაითავისონ, და ლოკალურ ტრადიციასთან ადაპტირებულად გადმოსცენ უცხო გამოსახულებები და სიუჟეტები. ისინი არ აკეთებენ მხოლოდ მექანიკურ კოპირებას რომელიმე სახისა, არამედ გააზრებულად აქვთ აღქმული, გადამუშავებული და შემოქმედებითად გადმოცემული ის, რაც მათთვის აღმოჩნდა მისაღები და რაც იმ ეპოქის საუკეთესო მოდა, მონინავე კულტურული ტრადიცია და ცოდნა იყო.

ვერცხლი, ზოგადად, თრიალეთურ ტორევეტიკაში საკმაოდ ატუალური ლითონია ჭურჭლის დამზადების მხრივ. მისგან არის შექმნილი სადაზღვაპირიანი ნახევარსფერული ღრმა ჯამები, ორნამენტირებული ყურით ლორი ბერდის #65 და ვანაძორის (კიროვაკანის) №1 ყორღანებიდან [Devedjian 2006: pl.84,9; 142,1], ცალყურა კათხები [Devedjian 2006: pl.142,2], ცილინდრული ფორმის სადაზღვაპირიანი ჭურჭელი კალათისებური სახელურით [Devedjian 2006: pl.142,3]. ამ უკანასკნელ ტიპს უახლოესი ანალოგები აქვს აშურის №20 სამარხისა და ქიულ თეფე კარუმ-კანემის მასალათა შორის [Müller-Karpe 1995:311, Abb.49]. ზოგადად კი ყველა ამ ნიმუშს ჩვენ დამოუკიდებელ ტიპობრივ ჯგუფებად მოვიაზრებთ, რომლებიც სამომავლოდ ტიპოლოგიურ სქემაში ცალ-ცალკე ადგილს დაიკავებენ. მართალია, ისინი ტიპობრივად განსხვავებული ნიმუშებია, მაგრამ მათ აერთიანებთ ერთი საყურადღებო სიმპტომი: ზედაპირის სრული სისადავე და შემკობის მხრივ აქცენტის გადატანა ყურის გეომეტრიული სახეებით ორნამენტირებაზე. ამასთან, ეს მომენტი უფრო მეტ სიმკაცრეს სძენს ამ ნიმუშებს, სადაც აქცენტი ძირითადად ფორმის იდეალურ დამუშავებაზეა გადატანილი. ღრმა ჯამის ტიპის ჭურჭელში არ გვაქვს არც ერთი დაბალი და პირგადაშლილი ეგზემპლიარი, რომლებიც უძველესი მახლობელი აღმოსავლეთის მასალებში სამაოდ მოიპოვება [Müller-Karpe 1995:300, Abb.38]. ეს კი მიუთითებს, რომ ტორევეტიკის მასალებიდან აშკარა პრიორიტეტი სწორედ ღრმა, ნახევარსფერულ თასებზე კეთდება თრიალეთის კულტურის ოქრომჭედლობაში. როგორც ჩანს, უპირატესობას სწორედ ამ ფორმას უფრო ანიჭებს თრიალეთელი ხელოსანი. ნახევარსფერული ფორმის ბრინჯაოს კალათისებური ჭურჭელი თრიალეთის კომპლექსებში ჯერჯერობით ერთადერთი ცალითაა წარმოდგენილი, ისიც იმ დახვეწილი ვარიანტისა, რომელსაც ნაკვეთილი კონუსისებური ფორმის მაღალი ფეხი და მოძრავი სახელური აქვს. თვით ჭურჭელი კი იდეალური ნახევარსფეროს ფორმის ღრმა თასს წარმოგვიდგენს, რომელიც ამ ეგზემპლიარის ცენტრალური ნაწილია [Куфтин 1941: LXXXVII]. ამ ფორმის, ოღონდ ვერცხლისაგან დამზადებული ზუსტი ანალოგი ცნობილია ქიულ თეფე კარუმ კანემის II ბ ფენიდან [Özguç, 1986:123, Fig. 58]. ტორევეტიკის ამ ორი ნიმუშის განმასხვავებელი მხოლოდ და მხოლოდ მაღალი ფეხია, შემკული 3 რელიეფური სარტყლით. უაღრესად საყურადღებო დეტალია ასევე, ამ თასის სახელურის ტიპი, შექმნილი მსხვილი, მრგვალგანიკვეთიანი მავრთულისაგან, რომელიც საკუთრივ თასის კორპუსის ზედა ნაწილზე მიმაგრებულ მარყუჟში გაყრის შემდეგ ბოლოებმოკაუჭებულია, რათა მისით სარგებლობა მოხერხებული იყოს. სახელურს ფუნქციის გარდა, რომ ის მოხერხებულად აიღონ ხელში და მოიხმარონ, გააჩნია დეკორატიული ფუნქციაც. ის კალათის ფორმას აძლევს ამ ნახევარსფერულ თასს. ვფიქრობ, რომ თრიალეთის კულტურის ეს ნიმუში ნალკის №15 ყორღანიდან არის სახელურის ტიპის საკმაოდ გავრცელებული მოდა, რომელსაც ფართო რადიაცია აქვს კარპატებიდან დაწყებული სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით სპარსეთის ყურემდე. ამ უზარმაზარ არეალში გავრცელებული რკალისებურსახელურიანი ნახევარსფერული თასი, წარმოადგენს იმ სტილს, რომელიც, როგორც ჩანს ფართოდ აითვისა ვრცელ რეგიონში წარმოდგენილმა კულტურებმა და მისი გავრცელება სწორედ სტილის, მოდისა

და ტექნიკური ხერხების ტრანსლაციის პროცესის სასარგებლოდ მეტყველებს.

ასევე, ამავე პროცესებთან დაკავშირებით საგანგებოდ უნდა შევეხოთ ზემოაღნიშნული სახელურის ჭურჭლის ტანთან მიმაგრების ხერხსაც, რომელიც ფართოდ გავრცელებული ჩანს განსაკუთრებით ძველალმოსავლურ სამყაროში. მას ე.წ. პეპლისებურ დეტალს უწოდებენ, რომელიც წარმოადგენს ცალკე, საგანგებოდ დამუშავებულ ფირფიტას (ის მართლაც პეპლის ზოგად ფორმას მოგვაგონებს), რომელიც კორპუსთან იმავე ლითონის დეკორატიული ლურსმნებითაა მიმაგრებული და განკუთვნილია ასევე ცალკე შექმნილი და ფუნქციურად გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე მარყუჟის ტანთან ფიქსაციისათვის. მარყუჟი კი ის დეტალია, ურომლისოდაც სახელურის გამოყენება წარმოდგენილია. მარყუჟი ყველა შემთხვევაში მრგვალი და იმ სიდიდის დიამეტრისაა, რომ მასში თავისუფლად მოძრაობდეს სახელურად განკუთვნილი მრგვალდიამეტრიანი მავთული. სახელურის მიმაგრების ეს ტრადიცია, ვფიქრობთ, რომ თავდაპირველად მახლობელი აღმოსავლეთის ერთ ან რამდენიმე ცენტრში ჩამოყალიბდა და აქედან გავრცელდა კავკასიაშიც და დასავლეთის მიმართულებით კარპატების რაიონში.

ამავე ეპოქის კარპატების რეგიონი ბრინჯაოს ტორევეტიკის ნიმუშების საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა ცნობილი. აქედან ნახევარსფერული ფორმის ღრმა თასები მხოლოდ ერთი ტიპია და ფორმით ძალიან ახლოს მდგომი იმათთან, რომლის ნიმუშებსაც ამ ნაშრომში ვიხილავთ კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის სივრციდან. ავტორები, ტ. სოროჩიანუ და ე.სავა მათ ცენტრალურევროპული ფორმის ჭურჭლად ასახელებენ და ამ რეგიონის დამახასიათებლად თვლიან [Soroceanu, Sava 2020:96]. ზემოაღნიშნულ პოზიციასთან ერთად, რომ მახლობელი აღმოსავლეთიდან გავრცელებული ტიპი შეიძლება იყოს, ასევე არ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ ეს ფორმა დამოუკიდებლადაც გაჩენილიყო ამ რეგიონში, მით უფრო, რომ მას ცალკეული განსხვავებული დეტალები გააჩნიათ. ფორმის მხრივ კარპატების ღრმა თასებიც მკაფიოდ კალათისებური სახელურის ფორმისაა, თუმცა ზოგ შემთხვევაში ოდნავ უფრო განიერი ძირით. ყველაზე მეტი სახასიათო ნიშანი, რაც ამ აღმოსავლეთევროპულ ტორევეტიკის ნაწარმს გააჩნია და ამით საერთოს პოულობს მახლობელი აღმოსავლეთისა და კავკასიის ნიმუშებთან არის შემდეგი: ა) მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისაგან დამზადებული სახელური, რომელიც ასევე მრგვალ მარყუჟშია გაყრილი და ყველა შემთხვევაში ბოლოებმოკაუჭებული, ბ) ჭურჭლის სრულიად სადა ზედაპირი, გ) ორნამენტული სახეები მხოლოდ ჭურჭლის კორპუსთან მარყუჟის მიმაგრების დეტალების სახითა გვაქვს წარმოდგენილი და თითქოს ამ დეტალის სპეციალურად აქცენტირება ხდება როგორც დეკორისა. თუმცა, აქვე აღვნიშნავ, რომ ორნამენტის სახის მხრივ განსხვავებაა და ცენტრალურევროპული შემთხვევებზე ყურის ჭურჭლის ტანთან მიმაგრების ადგილი ხშირად ჯვრისებური ფორმის ბრინჯაოსვე აპლიკაციით არის საგანგებოდ შემკული [Soroceanu, Sava, 2020:96, ფიგ. 265, 1-3, 6-11, 13-17], დ) ზოგადი ფორმა – ღრმა, ნახევარსფერული თასი იგივეა, ოღონდ კარპატების ნიმუშები სულ ოდნავ უფრო ჰორიზონტალურ ლერძზეა განზიდული.

ვერხცლის ჭურჭელს შორის გამორჩეული ადგილი უკავია ბიკონოსურ-ტანიან ნყვილ თასებს ძალიან დაბალი მაგრამ საგანგებოდ დამუშავებული

ფეხით [Куфтин 1941:табл. СII]. ისინი ზედაპირის სრული სისადავით გამოირჩევა, როცა აქცენტი მთლიანად ფორმის სრულყოფილებაზეა გაკეთებული. ამგვარი ტიპები კარგადაა ცნობილი მიკენის შახტური სამარხიდან, რაც მას ეგეოსურ სამყაროსთან აკავშირებს. ჯერჯერობით დაბეჯითებით ვერ ვიტყვით ეს სიახლოვე პირდაპირი ინტერკულტურული კავშირების შედეგი უნდა იყოს თუ გაშუალებული ანუ მედიატორული რეგიონის მონაწილეობით მიღებული გავლენაა.

ზემოთაღწერილი ლითონის ჭურჭლის მონაცემები აშკარად მეტყველებს იმაზე, რომ თრიალეთურ ოქრომჭედლობაში ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულება სწორედ ლითონის ჭურჭლის პროდუქცია იყო. რასაკვირველია, მისი მოულოდნელი და მოზღვავებული სახით ერთბაშად გამოჩენა თრიალეთის კულტურაში, თანაც უაღესად სრულყოფილი და არა არქაული ფორმების სახით საფუძველს ბადებს ვიფიქროთ, რომ აქ გარესამყაროდან მომდინარე გარკვეულ გავლენასთან შეიძლება გვეკონდეს საქმე. რა თქმა უნდა, თუკი კულტურა თავისთავად არ არის მომზადებული უახლესი მხატვრულ-სტილისტური და ტექნიკური ხასიათის კულტურული მიღწევების ასათვისებლად და გასაზიარებლად, ისე მას ვერც ექნებოდა ამგვარი სწრაფვა. ვფიქრობთ, რომ სწორედ თრიალეთის კულტურის განსაკუთრებულმა ეკონომიკურმა მომძლავრებამ და ამავე დროს საზოგადოების სოციალური სტრუქტურისა და უკიდურესმა გაღრმავებამ უდავოდ შექმნა იმის წინაპირობა, რომ თრიალეთელ ელიტას გასჩენოდა მისწრაფება და მზაობა ყოველივე პრესტიჟულისა და მოდური ნაწარმის შექმნისაკენ. იმ ცოდნისა და მიღწევების გაზიარებისაკენ, რასაც ძველადმოსავლური სამყაროს ცივილიზაციური სტანდარტი ეწოდებოდა და რასაც ეს დანიშნულებული რეგიონი სთავაზობდა გარემომცველი სამყაროს კულტურებს მის სივრცეში დაარსებული სავაჭრო კოლონიათა ქსელის (კარუმების) საშუალებით. სწორედ შუა ბრინჯაოს ხანაში ისტორიის ასპარეზზე გამოჩენილი თრიალეთის კულტურის არსებობა იბღლიანად დაემთხვა ძველადმოსავლურ სამყაროში იმ დროისათვის ყველაზე აქტუალურ მოვლენას – საერთაშორისო სავაჭრო-გაცვლითი და კულტურული ურთიერთობების გააქტიურების, რესურსების მოპოვებისათვის ბრძოლის და მზა პროდუქციის გარემომცველი სივრცის ფარგლებში გატანა-გასაღების პროცესებს. როგორც ჩანს, მესაქონლეობის სწრაფი დანიშნულებით გაზრდილმა ეკონომიკამ საგრძნობლად შეუწყო ხელი თრიალეთელი ელიტის მიერ სიმდიდრის განმტკიცების მიზნით პრესტიჟული, იმ პერიოდის მოდისათვის აქტუალური საგნების მოპოვებისაკენ სწრაფვას. მათმა ამ ლოგიკურმა მისწრაფებამ, რასაც საერთაშორისო ასპარეზზე გამოჩენილი ვაჭართა და სახელოსნო ცენტრების საუკეთესო იუველირთა აქტიური მიმოსვლა და მზა პროდუქციის გასაღებისათვის აქტივობაც დაემთხვა, წინ წამოსწია თრიალეთის კულტურაში ოქრომჭედლობის დარგი, რომელსაც მყარი ლოკალური საფუძველი ისედაც გააჩნდა. შედეგად კი, ადგილობრივი კულტურის ტრადიციისა და უცხო, წინააზიური მიღწევების, ამ დარგში ცოდნისა და სიახლეების ათვისების და გაზიარების შედეგად თრიალეთური ოქრომჭედლობა განვითარდა ინდივიდუალური გზით მაგრამ ამავე დროს წინააზიური საუკეთესო ტრადიციისა და მიღწევების საკუთართან ადაპტირებითა და შეხამებით. ვფიქრობთ, რომ ის გამორჩეული და ამავე დროს განსაკუთრებული ხმაა ძველი სამყაროს ამ დარგის მრავალფეოვ-

ნებაში, რომელიც სხვადასხვა ფაქტორების თანამონაწილეობით, მასთან ერთად ამ ეპოქის არსებითი მოვლენებისა და გააქტიურებული ინტერკულტურული კავშირების ხელშეწყობით ჩამოყალიბდა. ამის მკაფიო მაჩვენებელი ურში, ქიულ თეფე კარუმ-კანეშში და აშურში თრიალეთის კულტურისათვის დამახასიათებელი ლითონის ჭურჭლის (რასაც გარკვეულწილად შეეფხეთ ამ ნაშრომში) არაერთი ახლო თუ შორეული ანალოგის არსებობაა. ლითონის ჭურჭლის როგორც ტორევეტიკის ერთი ურთულესი მიმართულების ფორმირებაც ზემოაღნიშნულ პროცესებთან ერთად საკვლევე კულტურის მყარი ეკონომიკური საფუძვლის წინაპირობითაც იყო განპირობებული.

განხილულ ტიპობრივ ჯგუფებთან მიმართებით დასკვნისათვის აღვნიშნავთ, რომ ბრინჯაოს ეპოქის ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო ეტაპებზე – ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანა – გავრცელებულია ტორევეტიკის ნაწარმის არა მხოლოდ განსხვავებული ტიპები, არამედ სხვადასხვა ლითონითაც დამზადებული. ისევე როგორც მახლობელი აღმოსავლეთის ძეგლებზე, სამხრეთ კავკასიაშიც წარმოდგენილი გვაქვს როგორც ძვირფასი ლითონების (ოქრო, ვერცხლი), ისე ბრინჯაოს ნაწარმი. სამივე ამ ლითონის პროდუქციას ფორმათა ნაირგვარობაც ახასიათებს. მათგან კონკრეტული ტიპის ბრინჯაოს ჭურჭელი, რომელიც კავკასიაშია გავრცელებული, მახლობელ აღმოსავლეთში მისი ანალოგი შესაძლებელია სულ სხვა ლითონისაგან იყოს დამზადებული. ასეთი შემთხვევები არაერთია. ამ მხრივ, ცხადია, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა, მოცემული კულტურის მატარებელი ეთნიკონის მიერ რესურსებზე წვდომის შესაძლებლობებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გოგაძე, ე. (1972). თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი, თბილისი: „მეცნიერება“

ფუთურაძე, მ. (2021). ადრეყორღანული კულტურის ოქრომჭედლობის ერთი ნიმუშის გააზრებისათვის: ანანაურის ყორღანის პექტორალი, V საერთაშორისო კონფერენცია „კულტურა და ხელოვნება თანამედროვეობის კონტექსტში“, კონფერენციის მასალები, 3-9, ბათუმი: „ხელოვნების უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.

ჯაფარიძე, ნ. (1981). ბრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობა საქართველოში (თრიალეთის კულტურა), თბილისი: „ხელოვნება“.

ჯაფარიძე, ო. (2006). ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან, თბილისი: „არტანუჯი“

Джапаридзе, О.М.(1981). Из истории археологического изучения Грузии, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XXXVI-B, 26-38, თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“

Корневский, С.Н.(2011). Древнейший металл Предкавказья. Типология. Историко-культурный аспект, Москва: «Таус»

Куфтин, Б.Б.(1941). Археологические раскопки в Триалети, I, Опыт периодизации памятников, Тбилиси: «Издательство Академии Наук»

Марковин, В.И., Мунчаев Р.М.(2003). Северный Кавказ. Очерки древней и средневековой истории и культуры, Москва: ИИП «Гриф и К»

Maxwell-Hyslop, K.(1971). Western Asiatic Jewellery c.3000-612 BC, London: “Methuen & Co LTD”

- Müller-Karpe, M.(1995). Zu den Erdgräbern 18,20 und 21 von Assur. Ein Beitrag zu Kenntnis mesopotamischer Metall-gefäße und-waffen von der Wende des 3. Zum 2. Jahrtausend v.Chr., Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, 257-352, Mainz:“Römisch-Germanischen Zentralmuseum“
- Özgüç, T. (1986).Kültepe-Kaniş II. New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East, Ankara: “Türk Tarih Kurumu Basımevi”
- Puturidze, M. (2017). On the Origins and Development of Gold Working in the Middle Bronze Age Trialeti Culture, In: Subartu XXXVIII. At the Northern Frontier of the Near Eastern Archaeology. Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age (Eds.E.Rova & M.Tonussi), 213-228, Turnhout: “Brepols”
- Soroceanu T., Sava E. (2020). Die Metallgefäße zwischen Karpaten und Westaltai während der Bronze- und Fruhisenzeit. Seria Tyragetia international II. Chişinău
- Rubinson, K.(2013). Actual Imports or Just Images? Investigation in Anatolia and the Caucasus.In: Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium BC (Eds. J.Aruz, S.Graff, and Y.Rakic), 12-25, New York: “Yale University Press, New Haven and London”

Metal Vessel which appears a valuable and specific field in tereutics, has an essential importance for understanding of the intercultural communications between the Near Eastern World and its most northern periphery – South Caucasus. Intensity of distribution of the metal vessels in various regions at the different phase of the ancient prehistoric era was not equal and sometimes had an enough diverse manifestation. Nevertheless, there is no doubt that appearance of this valuable patterns was begun not earlier than the start of the Bronze Age. The various fashions of metal vessel’s representation, earlier and better than in other cases, were recorded in Near East and beyond it in Caucasian region. Though, it should be mentioned that, in general, their distribution currently localized on an especially wide space between the Carpathian and the West Altai. In the last one their producing starting relatively later. Naturally, that among the diverse typological groups of the metal vessels was expectable, and in fact certainly were existed, few common shapes. It is clear that metal vessel’s wider distribution might be considered as a result of distribution of mode, idea and knowledge from the different civilized regions of the Near East toward the close and more far distance directions. Consequently, it doesn’t arise any surprise of scholars that among the regions where evidently is visible the Near Eastern style vessels was its most northern periphery - South Caucasus. Beside this, it should be emphasized that diffusion of the certain types of metal vessels at the different stages was spread as well in Carpathia and Danube areas.

Currently, in presented article we’ll discuss about the differentiated typological groups, their stylistic variety, peculiarity of the technical methods that was used by the craftsmen and the scales of spreading of the metal vessel assemblages. As concerns the considered here artifacts their chronological date ranging only the Early- and Middle Bronze Ages and not total four thousand years of the whole Bronze-Early Iron era, i.e., from the IV to mid I millenniums BC.

The reason why we limited only with the above mentioned two phases of the Bronze Age is the especially solid quantity of the tereutics in the Late Bronze Age which evidently requires the serious and longtime research. Therefore, we embraced only with Early and Middle Bronze Age metal vessel assemblages.

Concerning the metal vessel’s production of the mentioned chronological periods we would like to note following important points: a) nevertheless that tereutics appears

a prestigious material which sure were not an easier accessible product for all-social groups of society and especially for the common people, in burials there are represented numerous fascinating items of it. Their number is also rapidly increasing last years; b) enough solid number of discoveries of the metal vessels which were undoubtedly valuable material, clearly indicate in favor of tendency of intensive gathering of wealthy by the high social level of society. It reflects the increase number of producing the toreutics which means that elite of the certain cultures were taking special care to strength their power by getting the more richness. c) the result of it appears more intensive producing of prestigious artifacts, in general, among which one of the distinguishable were the metal vessels. d) ultimate, all this proves about the high economic development and quite deep social structurization of society and final formation of ruling elite who were interested with wealthy and fashionable, prestige patterns closely related to the mode that was offered by the Near Eastern civilized world. e) All these processes which was took place in Middle Bronze Age were directly connected with the activation of intercultural connections.

It would be important to note about those fact which related with the problem of the first appearance of metal vessels in Caucasian geo-cultural space. Current archaeological evidences clearly indicate that initial appearance of toreutics in Early Bronze Age related only with North Caucasus and, more specifically, with developed stage of Maykop culture of the beginning of III millennium BC (Korenevskii 2011: pl. 38-71, 2₁₋₁₀). Contemporary to it South Caucasian Kura-Araxian culture didn't demonstrate any case of existence of the metal vessels. Explanation of this fact still remains the topic of discussion of many scholars. Currently revealed evidences allow to conclude that all type of toreutics, in general, and, particularly metal vessels, starting to appeared in northern part of this space when for the South Caucasus they remained unknown artifact in Middle Bronze Age.

Interested for us patterns of the Maykop culture (or according by some scholars, Maykop-Novosvobodnaya culture) created around 8 groups of different types of metal vessels produced by gold, silver and bronze. They represented by high necked gold and silver vases, relatively low necked vases of the same metals, silver opened mouth vessels of the pot style, silver and bronze low jars, biconical shape horizontally stretched bowls made by gold and silver, low hemispherical bowls, silver, opened mouth, richly ornamented bowls, bronze cauldron with handle and gold vase with special cover and nicely shaped neck (Markovin, Munchaev, 2003: 56,57, pls.12,13,14).

Problem of formation and quite a sudden appearance of metal vessel production as well as all the numerous rich assemblage of toreutics of the Early bronze Age North Caucasian culture arise many questions of scholars concerning their origination. Currently, many of them are arguing in favor of the influence, even the penetration of some group of population, of the Hattian culture in North Caucasus. With the end of the Maykop culture the above-described artifacts were disappearing from the Caucasian cultural space. Their end was so sudden as their appearance in III millennium BC in North Caucasus. After the famous Maykop culture producing and wide use of metal vessels doesn't recorded in this region until the Late Bronze Age.

Like the Early Bronze Age Kura-Araxes cultural unit, the metal vessels remained also unknown in Bedeni culture, appearance of which in South Caucasus means the essential changes from many points of social and cultural life of the local society. Totally differing situation was revealed only at the II phase of the Middle Bronze Age when the highly flourished Trialeti Culture of Brilliant Kurgans appeared in the South

Caucasian space (Kuftin 1941:79-99; Puturidze 2017:214,215). Beginning of this culture presage the start of metal vessel's producing and, in general, flourishing of the high artistic craft. Appearance of many tens' fashionable, high artistic and nicely modeled metal vessels indicate in favor of rapid development of craftsmanship, establishing the interconnection with the Near Eastern civilizations and socio-economical strength of this culture. Nevertheless, of the archaeologist's scholarly activities it is still debatable what kind of events arise such an unexpected start of producing the metal vessels when there was not recorded any local background for it.

Rich assemblage of metal vessels found in giant kurgans Kvemo Kartli and Armenia and represented by the various type stylistically different items, demonstrate the top level of development of this field of craft. Their typological systematization and detail scheme still require to be done by the specialists.

After a long period of discovery of the first burial site in Tsalka region, Trialeti culture accumulate an impressive number of fascinating artifacts of the artistic craft. Barrows of this widely distributed cultural unit suggests the following diverse types of artifacts (Kuftin 1941: 83-100, Tabs.LXXXVII-XCIII; Gogadze 1972: 69-79; Japaridze 2006: 342, 346-347) of interested material, such as: ritual silver goblets richly decorated with numerous Near Eastern images, silver vessel with gold applications on the rim and bottom and richly ornamented by the flora-faunistic images, cylindrical vessels with one decorated handle and plain surface, biconical silver vessels with a plain surface and low, elaborately modeled base, hemispherical undecorated bowls, with the decorated handle and plain surface, gold cup, ornamented by lion's bas-relief images, small size gold bowl with a plain surface but top elaborately modeled shape, fascinating gold beaker, decorated with filigree, granulation and inlays by semi-fine stones, middle size gold vessel with geometrically ornamented surface, bronze "basket-shape" vessel with handle, bronze cauldrons, considered for the preparing the burial meal and etc. All these, specially considered in presented article, patterns supposing that were created at the time-interval of 21-18 centuries BC and appears an elaborate pattern of high artistic craft which sometimes find a close analogue among the Near Eastern sites but in other case evidently are of local cultural tradition. It is evident that they are differing from many points and create stylistically various groups, sometimes especially richly decorated and in other cases with a plain surface, but all of them are distinguishable items by their elaborated shape.

Famous experts of this sphere noted that the Trialetian valuable assemblages are unique and gold working of this culture was one of the top developed artistic craft in ancient Old World (Rubinson 2013: 12-25; Maxwell-Hyslop 1971:74-81).

Summing all, it seems to me quite evident that precious metal vessels from the developed (II) stage of the Middle Bronze Age mark a turning point concerning such kinds of innovations. Their appearance in the South Caucasus was sudden, unexpected, and not proceeded by any local tradition of metal vessel's producing. Supposing, that influences that comes from the certain Near Eastern cultures and activation of intercultural relations (trade-exchange, cultural) should be considered as stimulate factor in complicate process of their formation.